

טעם כעיקר ונותן טעם לפגם

- א. מבוא
- ב. חקירה בדין נותן טעם לשבח
- ג. השביח ולבסוף פגם, פגם ולבסוף השביח
 1. שיטת רש"י, הר"ן ותוספות
 2. שיטת הרמב"ם
- ד. מהות הפגם: מחלוקת הרשב"א והרא"ה
 1. דעת הרשב"א
 2. דעת הרא"ה
- ה. מחלוקת הרשב"א והר"ן
- ו. נותן טעם לפגם באיסורי הנאה
 1. קושיית הגר"ח

א. מבוא

במשנה מובאים דיני נותן טעם:

זה הכלל כל שבהנאתו בנותן טעם - אסור,
כל שאין בהנאתו בנותן טעם - מותר,
כגון חומץ שנפל ע"ג גריסין.

עבודה-זרה ה, משנה ב

וכן בגמרא:

אמר רב יהודה אמר שמואל: הכי הלכתא.
ואמר רב יהודה אמר שמואל: לא שנו אלא שנפל לתוך גריסין ורתחין,
אבל נפל לתוך גריסין צוננין והרתיחן, נעשה כמי שהשביח ולבסוף
פגם ואסור.

וכן כי אתא רבין אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: לא שנו אלא שנפל לתוך גריסין ורתחין, אבל נפל לתוך גריסין צונגין והרתיחין, נעשה כמי שהשביח ולבסוף פגם ואסור.
וכן כי אתא רב דימי כו', וכך היו עושין בערבי שבתות בציפורי, וקוראין אותם שחליים. עבודה-זרה סז, א

עוד שם:

מכלל דאיכא למ"ד נותן טעם לפגם אסור?
אין, והתניא: אחד נותן טעם לפגם ואחד נותן טעם לשבח - אסור, דברי ר' מאיר; ר' שמעון אומר: לשבח - אסור, ולפגם - מותר.
מ"ט דר"מ? גמר מגיעולי עובדי כוכבים, גיעולי עובדי כוכבים לאו נותן טעם לפגם הוא ואסור רחמנא? ה"נ לא שניא.
ואידך? כדרב הונא בריה דרב חייא, דאמר רב הונא בריה דרב חייא: לא אסרה תורה אלא קדירה בת יומא, דלא לפגם הוא.
ואידך? קדירה בת יומא נמי אי אפשר דלא פגמה פורתא.
ור"ש מאי טעמא? דתניא: לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך - כל הראויה לגר קרויה נבילה, שאין ראויה לגר אינה קרויה נבלה.
ור"מ? ההוא למעוטי סרוחה מעיקרא.
ור"ש? סרוחה מעיקרא לא צריכא מיעוטא, עפרא בעלמא הוא.
שם, ב

העולה בתמצית מהמשנה ומסוגיית הגמרא שהובאו לעיל:
א. תערובת איסור והיתר נאסרת כל זמן שמורגש בה טעם האיסור, אע"פ שרובה היתר.
ב. כאשר אין הנאת נותן טעם, כלומר, כאשר טעם האיסור פוגם את התערובת, הרי התערובת מותרת.
ג. מדברי הגמרא עולה שטעם הפוגם אינו אוסר את כל התערובת רק אם פגמה בשעת הנפילה - ההתערובת, אולם אם פגם לאחר מכן, התערובת אסורה.
ד. דין נותן טעם לפגם להתיר תערובת שנוי במחלוקת ר' מאיר ור' שמעון. ר' מאיר חלק על משנתנו ואוסר את התערובת בכל מצב שהאיסור נותן טעם, גם כשהוא לא לשבח.

בדברים דלהלן נעייין בסברת מחלוקת ר"מ ור"ש בנותן טעם לפגם (להלן: נטל"פ) אם מותר או אסור. מתוך כך נבוא לביאור דברי האמוראים האוסרים השביח ולבסוף פגם, אשר סברתם צריכה ביאור, שכן סוף-סוף התערובת נפגמה, ומה בכך שבתחילה הושבחה?

ב. חקירה בדין נותן טעם לשבח

כדי להבין הלכה זו של נטל"פ, נקדים ונעייין בדין נותן טעם לשבח (להלן: נטל"ש), אשר לגביו אומרת המשנה שאסור. יש להדגיש, כי הכוונה למקרה בו נפל איסור לתוך היתר כאשר ההיתר הוא הרוב, ולמרות זאת, אם האיסור נותן בתערובת טעם לשבח - התערובת אסורה, ואין אומרים שהאיסור בטל ברוב. דין זה ניתן לביאור בשלוש דרכים:¹

א. דין נטל"ש מבטל דין ביטול ברוב. ביטול ברוב, פירושו שהמיעוט כמאן דליתא דמי, אך כשהאיסור נטל"ש אי אפשר לומר שאין כאן איסור, שהרי טעמו קיים!

ב. כל איסור אסור מחמת שני דברים: גופו וטעמו. כאשר נפל האיסור לרוב היתר, נתבטל אמנם גוף האיסור, אולם טעמו קיים, וכשאוכל מן התערובת הרי נהנה עדיין מן האיסור, ומה בכך שגופו נתבטל?

ג. דין נטל"ש הוא כמשמעותו הישירה של המונח "טעם כעיקר": איסור הנותן טעמו בהיתר, מעניק להיתר את שם האיסור שלו, ולמעשה אין בתערובת רוב היתר, ואדרבה - הכל הופך לאיסור.

נוכל לומר מעתה שר"מ סובר כדרך א', ולדעתו נכון הדבר לא רק בנטל"ש אלא אף בנטל"פ: אם האיסור נותן טעם הרי שהוא קיים, ואי אפשר לומר שהוא כמי שאינו, בין אם נתן טעם לשבח בין אם נתן טעם לפגם.

את דעת ר"ש אפשר לבאר הן לפי דרך ב' והן לפי דרך ג'.² לדרך ב': כאשר האיסור פוגם את התערובת, האוכל ממנה אינו נהנה מן האיסור, ושוב אין בכך איסור (ומה שמתמלאת כרסו בגוף האיסור, הרי נתבטל, ואנו אומרים שנתמלאה בהיתר). לדרך ג': איסור מעניק שמו להיתר רק כשמשיבחה אותו ולא כשפוגם בו.

והנה, מדברי רש"י נראה שהוא מפרש כדרך ב', כפי שפירש במשנה:

1. הערת המערכת: איסור תערובת נותן טעם מלמדנו שעיקר האיסור בתערובת הוא בטעם, ולא בכמות או בממדות. נחלקו האמוראים, ובעקבותיהם הפוסקים, האם דין זה שטעם כעיקר הוא מדאורייתא. על כל פנים, נותן טעם כעיקר נגזר מהכלל שטעם כעיקר. (ש.ס.)

2. להלן (סעיף 2 בדעת הרא"ה) נראה, שאפשר לבאר את ר"ש גם לפי דרך א'.

כל שבהנאתו בנותן טעם שנהנה בטעמו של איסור דהיינו
בנותן טעם לשבח, אסור. וכל שאין בהנאתו בנותן טעם, ש[אינו]³
נהנה בטעמו.
כגון חומץ שנפל לתוך גריסין דנותן טעם לפגם הוא, מותר.
רש"י, שם סה, ב

הרי שרש"י תלה את האיסור בכך שנהנה מטעם האיסור, ומשמע שהנאה זו היא עיקר האיסור, ואף שגוף האיסור אכן בטל ברוב.

להלן נעיין בשיטות ראשונים נוספות ונראה שיש שפירשו אחרת.

ג. השביח ולבסוף פגם, פגם ולבסוף השביח

בגמרא מבואר שהשביח ולבסוף פגם - אסור. לעיל תמהנו אודות יסוד הסברה של דין זה, ותמיהה זו מתחדדת אם נבחר לבאר דין נטל"ש בדרך ב' דלעיל: מה בכך שבתחילה השביח, אם בסופו של דבר התערובת נפגמה על ידי האיסור כך שאינו נהנה עוד מטעם האיסור? אמנם לדרך ג' סברת האיסור ב"השביח ולבסוף פגם" ניתנת לביאור: כיוון שסוף-סוף האיסור נותן טעם בהיתר, וכיוון שהיה זמן שהאיסור השביחו, די בכך כדי לתת להיתר את שם האיסור, שם שאינו פוקע עוד אחר שיפגם.
מובן, כי אין להכריע מתוך סוגיית "השביח ולבסוף פגם" שהביאור בדין נטל"ש הוא בדרך ג', ולו רק בשל העובדה, שדברי רש"י נוטים דווקא לדרך ב', כפי שהראינו לעיל. נמצא, כי עלינו לנסות ולבאר דין זה גם לדרכים הנוספות לביאור סברת האיסור בנטל"ש.

1. שיטת רש"י, הר"ן ותוספות

בגמרא מבואר שגריסין צוננין שהרתיחן אסורים כי "נעשה כמי שהשביח ולבסוף פגם". על לשון זה הקשו בתוספות:

תימה אמאי נקט האי לישנא, דהא ודאי משביח הוא!

ע"ז סז, א, ד"ה "נעשה"

3. ב"ח

כלומר, מדוע הגמרא אומרת שמקרה זה הוא רק כמי שהשביח, והרי זהו מקרה של השבחה ממש (כמו שרואים מתבשיל השחליים)! תירוץ לשאלה זו מציע הר"ן:

נראה לי דהכי קאמר: לא תימא כיוון שסוף חומץ זה לפגום כשירתיח הגריסין שנראה אותו כפוגם מתחלתו, אלא נעשה כתבשיל שהשביח מחמת האיסור ולבסוף נפגם מעצמו, דאסור עד שיפסל מלאכול לאדם.

ע"ז לב, א מדפי הרי"ף, ד"ה "נעשה"

לפי הר"ן, הגמרא אמרה "נעשה" לא על ההשבחה, שהיא השבחה ממש, אלא על גורם ההשבחה. לפי הצעתו של הר"ן, מקרה של "השביח ולבסוף פגם" נידון בשני שלבים. בשלב הראשון התערובת הושבחה על ידי האיסור, ונוצרה תערובת אסורה. בשלב השני התערובת נפגמה, אך למרות שהפגימה לא היתה מתרחשת לולא היה מתערב כאן האיסור, אנו אומרים שלא האיסור שנתערב הוא שפגם אותה אלא התערובת נפגמה מעצמה. כיוון שכך, אחר שלב א' לפנינו איסור בעין, שכן פסקנו שהתערובת אסורה, ואיסור בעין אינו מאבד שם האיסור שלו על ידי פגימה בעלמא, אלא דווקא על ידי פסילה מאכילת אדם, וכדברי ר"ש הלומד מנבילה, ששמה אובד כשאינה ראויה לגר. מעתה, כיוון שכאן מדובר בפגם בלבד ולא בהסרחה, נותר שם האיסור על מקומו.

הרי שמדברי הר"ן נתבררה לנו שיטת רש"י בסוגיה, ולא קשה מה שהקשינו לעיל על שיטתו: הן אמת, שנטל"פ מותר משום שרק טעם משביח הוא טעם אסור. אך כל זה כשהאיסור פוגם ברגע שנתערב, ומשום שהתערובת הייתה ונתרה היתר. כשהאיסור משביח ויוצר תערובת איסור, שוב לא תועיל פגימה מאוחרת, כפי שביאר הר"ן. עתה נראה, שכך גם דעת תוספות, כפי שמתברר מתוך תירוצם הם לתמיהתם על לשון "נעשה":

ויש לומר לפי שיעקר השבח לא הוי עד לאחר שירתיחו ויצננו.

שם סז, א

ונראה לבאר: מלשון הגמרא "נעשה כמי שהשביח ולבסוף פגם" אכן עולה, שבסופו של התהליך הגריסין אכן הושבחו, שהרי בציפורי היו מכינים תבשיל כזה בכוונה תחילה. המלים "נעשה כמי" מתייחסות למלים "ולבסוף פגם", כשהדגש הוא על המלה "ולבסוף": למרות שכאן השבח הראשוני אינו שבח של ממש, שהרי יש להרתיח ולשוב ולצנן כדי

להשיג את המבוקש. אם כך, זהו מקרה של פגם ואחר כך שבח, העובדה שהיה שבח כלשהו בתחילה ואחר כך פגם, הופכת את המקרה לשבח ואחריו פגם, ולכן אסור. מתוך ניתוח דבריהם עולה: שבח ואחריו פגם - אסור; פגם ואחריו שבח - מותר. הסברה המתאימה להלכות אלה היא דרך ב' דלעיל, וכסברת הר"ן: כאשר היה שבח בהתחלה, הרי שחל על התערובת שם איסור, אשר אינו פוקע על ידי פגימה גרידא, אלא רק על ידי פסילה מאכילת אדם. כאשר היה פגם בהתחלה, גוף האיסור נתבטל על ידי רוב ההיתר, ובטעם האיסור לא היה כדי להחיל שם איסור על התערובת, ולכן ההשבחה העתידית אינה פוגמת.

2. שיטת הרמב"ם

דעת הרמב"ם אינה כדרכם של רש"י, תוס' והר"ן, שכן כתב:

כבר ביארנו שאם נתן דבר האסור טעמו בדבר המותר נאסר הכל. במה דברים אמורים בשהשביחו, אבל אם פגם זה האסור למותר והפסיד טעמו הרי זה מותר, והוא שיהיה פוגם מתחלה ועד סוף. אבל, אם פגם בתחלה וסופו להשביח, או השביח בתחלה, אף על פי שסופו לפגום הרי זה אסור. הלכות מאכלות אסורות טו, כה

מפורש בדבריו שאף פגם ולבסוף השביח - אסור, בניגוד לעולה משיטת תוספות והר"ן, וראה כסף משנה ורדב"ז, שהרמב"ם כתב כן מסברה. נראה שהרמב"ם סובר כדרך ג' דלעיל: כיוון שדין טעם כעיקר הוא, שהאיסור נותן שמו להיתר, עקרונית היה מקום לומר שייתן שמו כל עוד נותן טעם, בין לשבח בין לפגם (וכך ניתן להסביר דעת ר"מ גם לפי דרך זו). אולם, כיוון שנתחדש שטעם לפגם אינו מספיק כדי לתת שם איסור להיתר, זהו רק כשפוגם מתחילה ועד סוף, אך אם היה זמן כלשהו, בין בתחילה בין בסוף, שהשביח, די בכך כדי שייתן שמו ויאסור.

ד. מהות הפגם: מחלוקת הרשב"א והרא"ה

1. דעת הרשב"א

כתב הרשב"א:

פגם זה שאמרו לא שפוגם לגמרי עד שאינו נאכל מחמת פגם זה אלא אפילו פוגם קצת, שהרי קדירה שאינה בת יומה אינה פוגמת אלא מעט

ואפילו הכי אמרו דקדירה שאינה בת יומה אינה אוסרת.
תורת הבית הארוך, ד, א

הרשב"א קובע שנטל"פ, פירושו "פוגם קצת" וראייתו מקדירה שאינה בת יומה. על
קביעה זו הוא מקשה:

ואם תאמר והלא נותן טעם לפגם מנבלה גמרינן לה וסתם נבלה הראוי
לגר שמה נבלה. שם

פירושו, כיוון שמקור דין נטל"פ הוא נבילה, הניתרת כשאינה ראויה לגר, כיצד ייתכן
שנטל"פ מותר גם בפגימה מועטת, אף שעדיין התערובת ראויה לגר? ומתרץ הרשב"א:

לא קשיא, דהתם היינו להתירה בפני עצמה והילכך עד דמיפגמה
לגמרי מאכילת גר אסורה, אבל איסור תערובת, שהולכין בו אחר
נתינת טעמו, כיוון שנותן טעם לפגם כל שהוא בתערובתו מותר, לפי
שאינו נותן טעם, דאדרבה פוגם. שם

כלומר, הצורך בפסילה מוחלטת הוא דווקא באיסור העומד בפני עצמו, אך כשנתערב
איסור בהיתר, אם האיסור פוגם את הטעם במעט, יש לדון אותו כאיסור שאינו נותן טעם
כלל, שבטל, שכן אם איסור שאינו נ"ט כלל מותר, איסור הפוגם, ואפילו פגם מועט, לא כל
שכן?

הנחתו של הרשב"א, שלא ייתכן כי טעם פגום יהיה חמור יותר מאי נתינת טעם כלל,
אינה נכונה אם ננקוט בדרך א' לביאור דין נטל"ש. לפי דרך זו, נתינת הטעם סותרת את
האפשרות של ביטול ברוב, ואם כן מה לי טעם לשבח מה לי טעם לפגם? כך או כך לא ניתן
לומר שהאיסור כמאן דליתא דמי! נמצא, שלדרך א' אכן נטל"פ חמור יותר מאיסור שאינו
נותן טעם כלל. ברור, אפוא, כי הרשב"א אינו הולך בדרך א', ועדיין יש לברר אם הולך הוא
בדרך ב' או בדרך ג'.

2. דעת הרא"ה

הרא"ה מקשה על הרשב"א ובקושייתו השנייה הוא כותב:

ועוד זו מנין לנו אחר ששיערה התורה פגם היתר באיסורן באכילת גר
מנין להתיר באיסורי תורה בפחות מיכן לדידיה דסבר וכתב דטעמו
ולא ממשו דאורייתא? בדק הבית, שם

הרא"ה טוען כנגד ההיגיון שבמהלך טיעונו של הרשב"א. להנחתו של הרשב"א, לפיה
נטל"פ הוא פגימה קצת, אין כל מקור בש"ס. אדרבה, הרשב"א עצמו מודע לכך שפשט
הגמרא בסוגיית נבילה הוא שדווקא פסילה מוחלטת מאכילת אדם מתירה את האיסור.
מדוע, אם כן, מעדיף הרשב"א להתאים את הסוגיה בדוחק לסברתו שלו, על ידי "המצאת"
חילוק נוסף בין איסור כשלעצמו לבין תערוכת איסור, ולא הולך בדרך ההפוכה (הישרה,
אליבא דהרא"ה) - להתאים את סברתו לפשט הסוגיה, כך שתידחנה שתי ה"המצאות"?
את טענתו בדבר הדוחק שבחילוק בין איסור כשלעצמו לבין תערוכת, מחזק הרא"ה
כשהוא מזכיר כי הרשב"א פוסק "טעם כעיקר דאורייתא", פסיקה המערערת את יסוד
החילוק הנ"ל, שהרי אם טעם כעיקר הוא דין דאורייתא, הרי שהתערוכת היא איסור
כשלעצמו הודות לטעם האיסור!

מכוח קושייתו חולק הרא"ה על הרשב"א ואומר:

כללא דמילתא כל היכא דשרינן נותן טעם לפגם לא סגי אלא בחדא
מתרתי או שהאיסור פוגם בגופו בכדי גר או שפוגם בתערוכתו בכדי
שיעור זה, אלא שמתוך ריבוי תערוכות ההיתר אינו ניכר, או שהאיסור
בהיתר טעמו ולא ממשו והוי דרבנן ובהא בפגם כל דהו שרינן.
שם

לדעתו של הרא"ה, היתר נטל"פ הוא דווקא כאשר מדובר באיסור שאילו נתערב בכמות
היתר מועטת, היה פוסל אותו לגמרי. במקרים כאלה מותר גם אם בסופו של דבר התערוכת
נאכלת, שכן תערוכת כזו נאכלת רק בזכות הכמות הקטנה יחסית של האיסור, שהוא עצמו
פסול לגמרי.⁴

מדברי הרא"ה נראה בעליל, שהוא הולך בביאור דין טעמו וממשו, שלא בטל אם הוא
נטל"ש, כדרך א', לפיה כל עוד יש טעם, ואפילו פגום קצת, אי אפשר לומר שהאיסור נעלם,
ורק אם נפסל ואינו ראוי לגר הרי פקע מן האיסור שמו (ואף שסברה זו מתאימה לדעת ר"מ,

4. ומוסיף הרא"ה, שבמקרה של טעמו ולא ממשו מותר גם בפוגם קצת, אך לא מטעמו של הרשב"א, הסובר טעם כעיקר
דאורייתא ומשום נטל"פ, אלא משום שלדעת הרא"ה טעם כעיקר דרבנן, וכשהאיסור פוגם קצת - לא אסור, ואין זה
קשור כלל לדין נטל"פ דאורייתא, הנלמד מנבילה.

האוסר נטל"פ ואין הלכה כמותו,⁵ נוכל לומר, שהרא"ה סובר שכך גם דעת ר"ש, אלא שר"מ חולק עליו בעיקר בדין נבילה, והוא סובר שדבר שהיה אסור, לא עשוי להיפקע ממנו שם איסורו אף אם נפסל מאכילת אדם.⁶

כזכור, הרשב"א מבסס את טענתו, לפיה נטל"פ הוא אף בפגימה מועטת, על דין קדירה שאינה בת יומה, שהרי המתבשל בקדירה כזו מותר אף שברור כי התבשיל ראוי לגר, וזאת משום שהתבשיל נפגם מעט. הרא"ה דוחה ראייה זו וכותב:

אבל קדרה שאינה בת יומה שהותרה בשביל שהבלע שבה כיוון שנשתאה מעת לעת בידוע שהוא פגום מכדי גר... וכיון שכן א"א לאסור שאין לך דבר שהותר מתוך שנפגם חוזר לאיסורו לעולם, ואי אפשר שלא יהא הוא בגופו פגום לעולם, ואפילו גורם לו דבר שלא יהא נרגש מכל מקום הוא בעצמו פגום.

כלומר, המבושל בקדירה שאינה בת יומה מותר לא מפני שיש כאן תערובת של נטל"פ בתבשיל, אלא מפני שאחר מעת לעת שוב לא נחשב הבלוע בקדירה כאיסור, שכן הסריח וכשלעצמו אינו ראוי עוד לגר, וכיוון שכן, נמצא שבתבשיל נתערב היתר ולא איסור.

נוכל לסכם ולומר כי לרא"ה יש עיקרון אחד בלבד בסוגייתנו: פסילה מאכילת אדם מפקיעה שם איסור מן הדבר, והוא הוא דין נטל"פ. מטיעוניו של הרא"ה, המבסס פסיקה זו, למדנו כי הוא הולך בדרך א' לביאור דין נטל"פ, בניגוד לרש"י, תוס' והר"ן, שבחרו בדרך ב', ובניגוד לרמב"ם, ההולך בדרך ג'. באשר לרשב"א - ברור כי הוא אינו הולך בדרך א', אך עדיין לא ברור אם דרכו היא דרך ב' או דרך ג'. שיטתו תבואר להלן על פי מחלוקת נוספת בה נוקט הרשב"א עמדה.⁷

5. ראה מה שכתבנו לעיל, בפרק ב: חקירה בדין נותן טעם לפגם.

6. ראה לעיל ליד הערה 2.

7. הערת המערכת: הרב הסביר את שורש מחלוקת הראשונים בהבנות שונות בדין טעם האוסר תערובת שרובה היתר. אולם, יש מקום לבאר ששורש מחלוקתם הוא בהבנות שונות בדין טעם כעיקר. כלומר, מהו תוכן החידוש שהאיסור נקבע ע"פ טעמו. מדברי רש"י נראה שדין טעם כעיקר מלמדנו שעיקר האיסור הוא הנאת האוכל מהאיסור. דבר זה נקבע לפי הטעם, ולכן הוא עיקר האיסור, וכל זמן שהוא קיים, האיסור קיים. מדברי הרא"ה נראה שדין טעם כעיקר מלמדנו שהטעם הוא סימן על מציאות האיסור ממש, למרות שאינו ניכר ואינו הרוב. על כן, כל זמן שקיים טעם, קיים האיסור, וטעם לפגם הוא רק בביטול מוחלט של האיסור, שהוא קלקול גמור של טעם המאכל.

מדברי הרמב"ם נראה שהטעם הוא האיסור עצמו (אמנם, הרמב"ם עצמו סובר שהגדרה זו נכונה רק מדרבנן כי טעם כעיקר אינו מדאורייתא, אך לפי הרשב"א נראה שזוהי הגדרה מדאורייתא, כפי שמבואר בגוף הדברים). הגדרה מרחיקת לכת זו מוכיחה את האבחנה בין טעם שמתקיים בפני עצמו, כגון טעם הבלוע בכלים, לבין טעם המאכל

ה. מחלוקת הרשב"א והר"ן

עוד כתב הרשב"א:

ודווקא כשנתערב איסור מועט לתוך היתר מרובה, אבל איסור מרובה לתוך היתר מועט ואפילו מחצה על מחצה, מסתברא שאין אומר בזה נותן טעם לפגם מותר, עד שיפגום לגמרי כנבלה עד לגר. שם

ומשמע מדבריו, שדי ברוב כלשהו של היתר כדי להיתר מצד נטל"פ. על כך חולק הר"ן. על הקושיה, שעורר גם הרשב"א (ראה לעיל "מהות הפגם: מחלוקת הרשב"א והרא"ה"), כיצד מתירים בנפגם מעט, אף שהמקור לדין נטל"פ הוא נבילה, ושם הרי יש לפסלה מאכילת גר, כותב הר"ן:

ונ"ל דהיינו טעמא, דמה מצינו כנבילה שלא אסרתה תורה אלא כשהיא ראויה לגר, מפני שהאוכל נהנה מן האיסור אע"פ שהיא נפגמה קצת. אבל כל שאינה ראויה לגר, כיוון שאינו נהנה מן האיסור, התירתה תורה, ואע"פ שחל עליה איסור מתחלה. אף באיסור שנותן טעם בהיתר, כיוון שההיתר נפגם קצת מן האיסור, נמצא שזה שאוכלו אינו נהנה מן האיסור אלא מצטער עליו, הלכך שרי אע"פ שחל איסור מתחלה באותו דבר שנתערב בהיתר. לב, ב מדפי הרי"ף

ומסיים הר"ן:

ולפ"ז קרוב אני לומר, שאם הגדיל איסור מדתו של היתר עד שהוא משביח יותר כשאוכלו בגודל מדתו ממה שהוא פוגם בהפסד טעמו - אסור, עד שיפסל מלאכול לאדם כנבילה. וכי אמרינן דבפגם כל שהוא סגי, היינו כשפוסל יותר בקול טעמו ממה שמשביח בגודל מדתו. אבל הרשב"א ז"ל התיר בספר תורת הבית הארוך כל שההיתר מרובה מן האיסור וקא

עצמו. טעם בלא גוף אינו מחזיק מעמד ופג בקלות, מה שאין כן טעם המופיע בממשות האיסור. הצד השווה הוא שבכל אחד מהצדדים היחלשותו של הטעם מפקיעה את האיסור, והם נחלשים באופן שונה. מחלוקה זו נובעות גם ההבנות השונות בדין ביטול איסורים וגדר נותן טעם לפגם. (ש.ס)

יהיב טעמא [לפגם], דאי משום ממשו, דאורייתא ברובא בטיל, ואי משום טעמא, אין כאן נ"ט כיוון שהוא פוגם, אלו דבריו ז"ל. ואין דעתי נוחה בהיתר זה.

ונראה, כי מחלוקתם מתבארת היטב ע"פ הדרכים דלעיל. דעת הר"ן ברורה כדרך ב', וכאן הדברים מפורשים: "...דמה מצינו בנבילה שלא אסרתה תורה אלא כשהיא ראויה לגר, מפני שהאוכלה נהנה מן האיסור אע"פ שהיא נפגמה קצת". טעם איסור אוסר גם כשגוף האיסור בטל משום שסוף-סוף נהנה מן האיסור, והנאה מאיסור היא מה שאסרה תורה. מעתה, סבור הר"ן, גם אם נהנה בכמות כתוצאה מנפילת האיסור להיתר, נמצא נהנה מן האיסור והנאה זו אסרה תורה. סברה זו היא יסוד טענתו, כי היתר נטל"פ הוא דווקא "כשפוסל יותר בקלקול טעמו ממה שמשייח בגודל מידתו".

לעומתו, הרשב"א סבור כדרך ג'. לפי דרך זו, רוב היתר מבטל את מיעוט האיסור תמיד, אלא אם כן נותן האיסור בהיתר טעם לשבח, וכך מעניק להיתר את שם האיסור שלו. לפי זה, ההבדל בין נבילה, שמותרת רק אם נסרחה ממש, לבין תערובת איסור, המותרת בפגימה מועטת, הוא ברור: נבילה היא שם איסור, וכשחידשה תורה כי נבילה שאינה ראויה לגר מותרת, משמעות החידוש היא, ששם איסור שלה פוקע כשנסרחה הטעם. מכאן אנו למדים, שדבר מאבד את שמו ע"י שינוי טעם רק כאשר טעמו פוקע לגמרי. עיקרון זה הוא עצמו העיקרון של נטל"פ בתערובת, שכן במקרה זה השאלה מתמקדת בהיתר: האם שם היתר שלו פוקע בעקבות נתינת טעם האיסור, וגם כאן יש לומר, כי שם ההיתר אינו פוקע אלא אם טעם ההיתר נפסל לחלוטין, כשם ששם איסור אינו פוקע אלא אם טעם האיסור נפסל לחלוטין. כיוון שכך, ברור כי פגימה מועטת על ידי האיסור אינה פוסלת את טעמו של ההיתר, וממילא נותר שם ההיתר על מקומו. ברור, כי סברה זו עומדת אף אם האיסור מגדיל את הכמות הכוללת, ויש לאדם הנאה מן הכמות, שכן אין בכוחו של איסור הפוגם מעט כדי להפקיע את שם ההיתר שיש לרוב.

על פי האמור, הכרענו את הספק שהעלינו לעיל אודות שיטת הרשב"א. דברי הרשב"א במחלוקתו עם הרא"ה אודות מידת הפגימה הדרושה להתיר לימדה אותנו כי הרשב"א אינו הולך בדרך א', הקובעת כי טעם הוא סימן למציאות האיסור. דבריו במחלוקתו עם הר"ן אודות הנאה כמותית לימדו אותנו כי דרכו היא דרך ג', לפיה טעם האיסור מחיל שם איסור על ההיתר. נמצא, כי שלוש הדרכים שהעלינו בתחילת עיוננו מתאימות לשלוש שיטות ראשונים. דרך א' היא דרכו של הרא"ה; דרך ב' היא דרכם של רש"י, תוס' והר"ן, ודרך ג' היא דרכם של הרמב"ם והרשב"א.

ו. נותן טעם לפגם באיסורי הנאה

על פי מה שכתבנו, כי הרמב"ם הולך בדרך ג', נוכל ליישב קושיה שהקשה הגר"ח על הרמב"ם.
כתב הרמב"ם:

כל האוכלין האסורין אינו חייב עליהם עד שיאכל אותן דרך הנאה, חוץ מבשר בחלב וכלאי הכרם לפי שלא נאמר בהן אכילה אלא הוציא איסור אכילתן בלשון אחרת בלשון בשול ובלשון הקדש לאסור אותן ואפילו שלא כדרך הנייה.

כיצד הרי שהמחה את החלב וגמעו כשהוא חם עד שנכוה גרונו ממנו או שאכל חלב חי, או שעירב דברים מרים כגון ראש ולענה לתוך יין נסך או לתוך קדרה של נבלה ואכלן כשהן מרין, או שאכל אוכל האסור אחר שהסריח והבאיש ובטל מאוכל אדם הרי זה פטור, ואם עירב דבר מר בתוך קדרה של בשר בחלב או ביין כלאי הכרם ואכלו חייב.

מאכלות אסורות יד, י-יא

הרמב"ם עוסק כאן בדין הנאה שלא כדרכה, ואומר כי דין זה אינו שייך באיסורי הנאה. הרמב"ם ממשין בדוגמאות, בהן הוא כורך את דין הנאה שלא כדרכה עם דין אכילת איסור שהסריח ובטל מאוכל אדם, שהוא דין נבילה שאינה ראויה לגר. מדבריו נראה כי פטור נבילה שאינה ראויה לגר אינו שייך לדין בשר בחלב ולדין כלאים. ואכן, הכרתי (המוזכר בחוות דעת סי' קג סק"א) מחדש מכאן, שבבשר בחלב לא שייך דין נטל"פ לדעת הרמב"ם. אכן, בחוות דעת (שם) הקשה עליו, ודייק בלשון הרמב"ם, שבסיום דבריו הנ"ל לעניין בשר בחלב הזכיר רק עירוב דברים מרים ולא הזכיר קדירה של בשר בחלב שהסריחה. למד מכאן החו"ד, כי דין הנאה שלא כדרכה ודין אינה ראויה לגר הם שני דינים נפרדים, ולעניין בשר בחלב נתמעט רק דין הנאה שלא כדרכה, אך לא נתמעט דין אינה ראויה לגר וממילא לא נתמעט דין נטל"פ, שמקורו בדין נבילה.

אלא, שעדיין נראה מדברי הרמב"ם, שהביא דין איסור שהסריח כדוגמא להנאה שלא כדרכה, ששני דינים אלה חד הם, ושלא כדברי החו"ד, וצ"ע מדוע הזכיר בסיום דבריו רק דוגמת עירוב דבר מר, וכדיוק החו"ד.

1. קושיית הגר"ח

הגר"ח⁸ הקשה מדברי הרמב"ם הנ"ל, שבבשר בחלב אין דין נבילה שאינה ראויה לגר, על דבריו בפט"ו ה"ל:

ואם היה בשר בחלב או יין נסך ויין ערלה וכלאי הכרם שנפלו לדבש, או בשר שקצים ורמשים שנתבשל עם הירק וכיוצא בהן טועם אותן העכו"ם וסומכין על פיו, אם אמר אין בו טעם או שאמר יש בו טעם ומטעם רע הוא והרי פגמו הכל מותר.

הרי שפסק הרמב"ם דין נטל"פ גם לגבי בב"ח וגם לגבי כלאי הכרם!⁹

לכאורה, היה נראה לתרץ שדין נטל"פ בבשר בחלב הוא רק בעת שנתערב בשר בחלב, ואילו מה שכתב הרמב"ם בפרק יד מתייחס לאיסור בשר בחלב המונח כבר לפנינו אלא שהסריח. במקרה כזה, כיוון שחל עליו שם בשר בחלב קודם שהסריח וכבר הפך לאיסור הנאה, תו לא פקע מיניה שם איסור הנאה ע"י דין אינה ראויה לגר. אבל, קודם שחל עליו שם זה הרי הוא ככל תערובת, שכן עדיין אינו איסור הנאה, ומדוע לא יחול עליו דין נטל"פ?¹⁰

אלא שתירוץ זה אינו נכון, שהרי בפט"ו פסק דין נטל"פ גם לעניין כלאי הכרם, שהם ודאי איסור הנאה, ובכל זאת מותרת תערובתם בנטל"פ!

נראה, כי לאור מה שכתבנו לעיל בשיטת הרמב"ם נוכל ליישב קושייה זו. טענתנו דלעיל היתה (ראה "השביח ולבסוף פגם, פגם ולבסוף השביח"), שדעת הרמב"ם כדרך ג', לפיה יסוד דין טעם כעיקר הוא שהאיסור נותן שמו להיתר. עוד ראינו לעיל (סוף פרק "מחלוקת הרשב"א והר"ן"), כי כך סבור אף הרשב"א, ולפי דבריו ביארנו כי יסוד העניין הוא שמנבילה לומדים כי כדי לשנות שמו של דבר מאיסור להיתר או להיפך, יש להפקיע לחלוטין את טעמו. מעתה ברור שבבשר בחלב המונח לפנינו וכבר נחשב איסור הנאה לא תועיל הסרחה או הוספת דבר מה להיתרם, כיוון שבאיסורי הנאה אין דין הפקעת שם ע"י הפקעת טעם. אולם, כשמתערבים כלאי הכרם בהיתר, והשאלה היא אם תערובת זו מבטלת

8. פרק טו ממאכלות אסורות, הלכה א, ד"ה "והנה בפרק י"ד"

9. עיין בתירוץ של הגר"ח שם.

10. מעין סברה זו כתבו הראשונים אשר דנו בשאלת גיבון גבינה בקיבת שחוטא (ראה ראשונים על הסוגיה בעבודה-זרה לה, א), ואכמ"ל.

שם היתר ממנו, השאלה היא על ההיתר ולא על כלאי הכרם המתערבים, וכל עוד לא נשתנה טעמו וגם הוא רוב, הרי שנותר הוא בהיתרו. כך גם לגבי בשר שנתערב בחלב: השאלה היא האם משתנה שמו של החלב מהיתר לאיסור, וברור, שאם נפגם טעמו, הרי שלא פקע טעם ההיתר ממנו ושמו נותר שם היתר.

יש להוסיף, שגם אם עירוב הבשר בחלב הסריח את התערובת, ולכאורה פקע טעם ההיתר והיה עלינו לאוסרו לפי סברתנו, יש להתיר. שהרי, היתר שהסריח אינו הופך איסור, אלא רק פוקע שם או כל היתר ממנו והוא הופך להיות היתר שאינו אוכל. רק כאשר התערובת משבחת, וטעם האיסור מחליף את טעם ההיתר, יכולים אנו לומר שהאיסור החליף את שמו של ההיתר לשם איסור.